

117 117 117 117

SUOMI JA PAAVILLISET LEGAATIT 1200-LUVUN ALKUPUOLELLA.

Kirj. J. W. RUUTH.

Ristiretkiajan loppupuolella, kun kristinoppi sanalla ja miekalla levitettiin Koillis-Euroopan ennen tuntemattomiin maihin, näkyy paaveissa heränneen aate säilyttää nämät uudet voittomaat katoolisen kirkon yhteisenä perintönä pyhän istuimen suoranaishina alusmaina. Huolimatta maallisista valloista, jopa katoolisen kirkonkin tavallisesta hierarkkisesta järjestyksestä, olivat ne otettavat yksinomaan paavin haltuun, pidätettävät — niinkuin sanat kuuluivat — »ad manus papales». Niissä perustettavat uudet hiipakunnat eivät valtiollisesti saisi kuulua minkään maallisen ruhtinaan valtakuntaan eikä kirkollisesti minkään metropoliitan hallituspäiriin. Niihin asetettavien piispojen tulisi suorastaan jonkinlaisina vasalleina riippua yksin paavista Roomassa.

Tämän aatteensa toteuttamiseksi lähettivät paavit käännytysotien taistelutantereelle tavantakaa lähettäjiä, n. s. legaatteja, »legati a latere», jotka olivat varustetut erinomaisilla valtuuksilla toimeenpanemaan pyhän isän taltoa niin tässä kuin nuissakin sulhteissa. Muinaisen Rooman prokonsulien tavoin he, ollen »osana paavin ruumiista», rajattomalla vallalla toimivat »provinssissaan», joihin useimmiten kuului useita heidän valtakirjoissaan erikseen lueteltuja maita. Mikään maallinen, eikä hengellinen valta saanut olla esteenä heidän toimilleen. Keisarien ja kuninkaiden, jopa itse paavienkin edelliset kirjeet ja määräykset joutuivat mitättömiksi, niinpian kuin »legatus a latere», varustettuna »plenario legationis officio», ilmestyi lähetyksiinsä. Ja, jottei heiltä puuttuisi »potestatis auctoritas», olivat he oikeutetut kaiken vastustuksen ku-

kistamiseksi käyttämään kaikkia niitä kirkollisia ja maallisia ran-
gaistuskeinoja, jotka suinkin heidän varallaan olivat.

Itse aate näkyy olleen suuren Innocentio III:n (1198—1216) keksimä, vaikkei hän vielä lähettänytään pohjoismaille varsinaisia legaatteja a latere, vaan tyytyi 1212 jättämään legaattitoimen »pakanallisten kansojen käännättämistä varten» erälle tämän puolen kirkolliselle ylimykselle, Lundin arkkipiispalle Andreakselle, joka jo 1209 oli saanut toimekseen vihkiä erään henkilön Suomen piispaksi. Mutta hänen seuraajansa paavillisella istuimella Honorius III (1216—1227), Gregorius IX (1227—1241) ja Innocentius IV (1243—1254) kehittivät hänen tuumaansa ja nimittivät erityisiä legaatteja varta vasten toimeenpanemaan heidän tarkoituksiaan.

Ensimmäinen näistä legaaateista oli Modenan piispa Vilhelm 1225—1226. Niiden maiden joukossa, jotka valtakirjassa luettelaa hänen lähetyspiiriinsä kuuluviksi, ei tosin mainita Suomea. Mutta luettelujen nimien joukossa on kuitenkin yksi, joka mahdollisesti voi tarkoittaa meidän maattamme, nimittäin Culandia (Gulandia). Koska Gotlanti mainitaan erikseen, tuota nimeä ei ainkaan voida tähän saareen sovittaa. Kenties on tuo nimi vain väärinkirjoitettu, taikka väärin luettu pro Calandia, Kalandia, joka nimi keskiaikaisissa asiakirjoissamme kohdistuu juuri siihen saari-seutuun, jossa Agricolan mukaan kristinusko saavutti ensimmäiset tunnustajansa meidän maassamme. Sivumennen mainittakoon myöskin se onituinen seikka, että tämä Kalandia, nykyisen Vehmaan seudut, vielä myöhempänä keskiaikana sanotaan aina olleen läänitettyä Suomen piispoille, — johtuen tämä läänityssuhde ehkä hamasta siitä ajasta, jolloin Kalandia oli yhtäpitävä kuin kristitty Suomi ja meidän piispojemme ainoana hallitusalueena.

Mutta jos vielä voidaan epäillä, kuuluiko Suomi Modenan piispan silloiseen »provinssiin», on se sitä vastoin selvästi mainittu hänen seuraajansa Balduin Alnalaisen, sittemmin Sengallenin piispan, valtakirjassa ²⁸/₁ 1232. »Consesso tibi» — sanotaan paavin kirjeessä — »in Livonia, Gothlandia, Vinlandia, Hestonia, Semigallia, Curlandia et ceteris neophytorum ac paganorum provinciis et insulis circumpositis legationis officio pro fidei finibus dilatandis.» Fräässä toisessa kirjeessä, ³/₂ 1232, jättää paavi, niinkuin vasta saamme nähdä, erityisissä tiloissa hänen personalliseen hoitoonsa hiippakunnat näissä maissa, myöskin sen, joka on Suomessa, »de Vinlandia.» Mitään syytä ei ole Porthanin arveluun, että Vinlandialla tässä tarkoitettaisiin Vendien maata Meklenburgissa, sillä

viimemainittuja seutuja kutsutaan sen ajan latinankielisissä asiakirjoissa ja paavien bullissa aina Scraviaksi eikä Vendiaksi, vielä vähemmän Vinlandiaksi. ¹⁾

Balduinin jälkeen, joka liian rohkeasti käyttämällä rajatonta valtaansa oli herättänyt vastaanansa ankaraa tyytymättömyyttä piirinsä johtavien henkilöiden puolelta, lähetettiin Modenan piispa vielä kahdesti legaattina Liivinmaalle. Ensimmäinen ^{21/2} 1234, jolloin ei Suomea nimenomaan mainita hänen valtakirjassaan, vaikka se luultavasti kuului niihin maihin, joista puhutaan yleisellä nimityksellä: »cetera neophytorum et paganorum provinciae ac insulae.» ²⁾ Hän pysyi tällä kertaa lähes kymmenen vuotta toimessaan. Sitten hän, nimitettynä Sabinan kardinaalipiispaksi, uudestaan tuli legaattiksi ^{15/7} 1244, jolloin hänen provinssinsa laajennettiin niin että se käsitti muun muassa kaikki Itämeren rannoilla olevat maat, joissa vielä pakanoita vastaan taisteltiin, Holsteinista ja Rügenistä alkaen aina »Olandiaan» ja »Vinlandiaan», s. o. Ahvenanmaahan ja Suomeen asti. Tällä kertaa hän ei kuitenkaan kauan ollut toimessaan, sillä jo 1246 tapaamme legaattina Liivinmaalla Arniagh'in, sittemmin Preussin arkkipiispan Albertin. Hänen valtakirjassaan ^{3/1} 1246 ei enää mainita Suomea, eikä siinä edes tavata tuota tavallista frasia ympärillä olevista pakanamaista. Voi siis olettaa, ettei hänen valtansa Suomeen ulottunutkaan ³⁾. Sen sijaan nimitettiin vielä samana vuonna ^{3/11} 1246 Sabinan kardinaali neljännen kerran legaattiksi Pohjoismaille, saaden tällä kertaa provinssikseen Ruotsin ja Norjan.

Yllä olevan mukaan oli siis Suomi vuodesta 1225 alkaen ollut päälle kahdenkymmenen vuoden paavillisten legaattien Vilhelm Modenalaisen (Sabinalaisen) ja Balduin Alnalaisen hoidossa. Me emme tosin tiedä mitään heidän toimistaan meidän maamme sulteen. Mutta koska tämä tietämättömyys riippuu yksinään lähteitten puutteesta, ei sillä ole sanottu, etteivät ne tännekin olisi vaikutustansa ulottaneet. Vilhelm Modenalainen kävi kierto-

¹⁾ Saksalaiseen tapaan Villä kirjoitettuna F:n sijasta tapaamme maamme nimen toisinaan muulloinkin keskiaikaisissa asiakirjoissa. Niin esim. Henrik Lättiläinen Liivinmaan kronikassa käyttää tätä nimenmuotoa.

²⁾ Mahdollista on myöskin, että kirjeessä mainittu »Virlandia» on väärin kirjoitettu pro »Vinlandia», koska Virlannin maakuntaa, joka paitsi sitä tavallisesti latinaksi kutsutaan »Vironiaksi», ei yleensä legaattikirjeissä luetella erikseen Viirasta.

³⁾ Kuitenkin oli siinä tapauksessa Karjala erotettu muusta Suomesta ja luettiin yhä Liivinmaan legaattiprovinssiin kuuluvaksi, kuten näkyy paavin kirjeestä ^{3/8} 1255, jossa sanat kuuluvat: pagani Wathlandiae, Ingriae et Careliae, tuae (s. o. Liivinmaan legaatin) provinciae.

matkoillaan kevättalvella 1226 niin lähellä meidän maatamme kuin Tallinnassa, ja kun Henrik Lättiläinen kertoo, että hänen vastaanottajiensa joukossa siellä oli paitsi tanskalaisia ja muita myöskin ruotsalaisia, saanee näitä viimeainuita ehkä pitää Suomesta tulleina lähettiläinä, jotka olivat maansa asioissa saapuneet legaatin puheille. Kertomuksesta ei ainakaan voida päättää, että ne olisivat tulleet lähetysprovinssin ulkopuolelta. Balduin taas oli paavilta 1232 saanut käskyn persoonallisesti huolehtimaan hänen piiriinsä kuuluvien hiippakuntien, myöskin »Vinlandian», hengellisestä hoidosta, siinä tapauksessa että niiden piispanistuinten joutuisivat avonaisiksi taikka piispat itse olisivat poissa. Eikä hän, joka näkyy olleen erittäin innokas mies, luultavasti muutoinkaan jättänyt tämän maan oloja huomiostaan, vaikkei siitä ole lähempiä tietoja jälkimaailmalle säilynyt.

Että paavit aikoivat varata Suomenkin hiippakunnan tuollaiseksi paavilliseksi vasallimaaksi, kuin Liivinmaa jo laillansa oli, näkyy käyvän selville kahdesta Gregorius IX:n Balduin Alnalaiselle lähettämästä kirjeestä. Toinen on tuo jo mainitsenamme kirje ^{3/1} 1232, jossa hän uskoo legaattinsa persoonalliseen huolenpitoon hänen piirissään olevat hiippakunnat, myöskin Suomen, mahdollisesti sattuvien vakanssien aikana. Toisessa kirjeessä, ^{30/1} 1232, paavi taas nimenomaan käskää legaattiansa, koska muka Liivinmaalla ja Virossa ynnä ympärillä olevissa maissa — joiden joukkoon kai saanee Suomenkin lukea — ei ole määrättyjä hiippakuntia, »dioeceses limitata», paavin nimessä ottamaan ne haltuunsa. Jos ken vastustaisi, olisi hän kirkon rangaistuksella kuritettava. Modenan piispa oli jo ensikerran ollessaan legaattina Liivinmaalla sillä tavalla ottanut paavin haltuun suuren osan Vironmaata. Näyttää siltä kuin tämä toimenpide nyt olisi ulotettava myöskin muihin maihin ja Suomeenkin. Se ei tässä mitään merkitse, että paavi jo 1216 oli myöntänyt Suomen hiippakunnan yhdistämisen Upsalan arkkihiippakuntaan. Sillä olivathan kaikki tässä suhteessa ennen annetut paavilliset kirjeet legaatin nimittämisen kautta joutuneet mitättömiksi. Ja paitsi sitä saattoi paavi, jos siksi tuli, myöskin antaa asiasta ihan uudet määräykset. Valaisevana esimerkkinä on tässä kohden Riigan ja Tallinnan hiippakuntien kohtalo, jotka molemmat alusta pitäen olivat vahvistetut, ensinmainittu Bremenin, ja jälkimäinen Lundin arkkihiippakuntaan kuuluvaksi, mutta jotka sittemmin julistettiin kaikesta metropoliittialaisuudesta vapaiksi, koska ne muka »eivät miesmuistista

ole minkään metropoliitin oikeuden alle kuuluneet.» Paavit eivät pitkään aikaan edes myöntäneet Riigan piispan koroittamista arkkipiispaksi, koska sillä tavalla heidän välitön sulhteensa Liivinmaan hiippakuntiin olisi tullut katkaistuksi. Mikään siis ei estänyt paaveja samalla tavalla höllyttämästä niitä luultavasti muutenkin jokseenkin heikkoja siteitä, joilla Suomen kirkko silloin vielä oli Upsalan arkkihiippakuntaan kiinnitetty. Myöskin muutamat asiakirjat tältä ajalta, joissa Linköpingin piispan ohessa sellaiset henkilöt kuin Visbyn ja Riigan provastit sekä Dünamünden abboti, jotka molenmat viimeainitut olivat Liivinmaan legaattipiiriin kuuluvia hengellisiä viranpitäjiä, mainitaan Suomen kirkon asioissa toimivina, näkyvät laillansa osottavan, että maamme hengellisten asiain johto oli siirtymäisillään Upsalasta tämän legaattiprovinssin keskuspaikkoihin, Visbyyhyin, Rigaan ja Dünamündein.

Jos paavien tuuma tällä tavalla perustaa kristikunnan koilliselle rajamaille joukon ainoastaan pyhästä istuimesta riippuvia hiippakuntia olisi toteutunut, niin se meidän maahamme nähden — niinkuin jo Gabriel Rein etevässä teoksessaan »Biskop Thomas och Finland i hans tid» on huomauttanut — olisi voinut tapahtua ainoastaan siten, että piispan turvana olisi ollut joku Liivinmaan ritariston tapaan järjestetty vasallikunta, ellei ajatus suorastaan ollut, että viimeainittu ritarikunta itse ulotuttaisi vaikutustansa myöskin Suomeen ja meidän piispanne kanssa jakaisi maan herruuden. Sellaiseen ajatukseen näkyy viittaavan se seikka, että samana vuonna kuin paavi käskee Balduinin pyhän istuimen haltuun ottamaan uusien voittomaiden hiippakunnat, niiden joukossa kai siis Suomenkin, hän myöskin kehoittaa kalparitaristoa rientämään tänne Venäläisten ja pakanain kanssa taistelevan piispanne Tuomaan avuksi. Ja toisessa kirjeessä hän käskee legaattiansa, joka silloin »niinkuin kuningas» johti lähetyspiirinsä kaikki sotaisetkin toimet, kieltämään kaikkia hänen provinssissaan asuvia kristityitä hänen tietämättään ja suostumattaan ryhtymään mihinkään rauhan tai sovinnon keskusteluun yllämainittujen vihollisten kanssa.

On yleensä arveltu, etteivät Liivinmaan ritarit olisi sanottavassa määrässä paavin yllämainittua kehoitusta noudattaneet. Saattaa kyllä niinkin olla. Mutta toiselta puolen on muistettava, että tämä aika oli mainitun ritarikunnan sankariaika, jolloin se — erittäinkin saatuaan uusia voimia v:nä 1237 suoritetun yhdistymisensä jälkeen Preussissa taistelevaan Saksan ritarikuntaan —

rohkeasti tunki eteenpäin laajalle alkuperäisten rajojensa yli. Niinpä se Tanskasta huolimatta 1228 valloitti koko Viron, pitäen sen hallussaan kymmenkunta vuotta, kunnes se vasta 1238 suostui paavin pakoituksesta antamaan osan voittomaistaan Tanskalle takaisin. 1230-luvun lopulla olivat Vatja, Inkeri ja Karjala — »useiden näiden maiden asukasten suostumuksella» — otettu ritariston haltuun, joka valtansa tukeeksi Inkeriin perusti Kaporian linnan. Ensin (1241) oli kysymys alistaa nämät uudet voittomaat Saarenmaan piispan hengellisen herruuden alle, mutta myöhemmin nimitettiin niitä varten varsinainen n. k. Kaporian eli Karjalan piispa, joka kuitenkin sai tyytyä tyhjiin arvonimeen, koska Venäläiset pian valloittivat takaisin ne maat, joita hän oli toivonut hiippakunnakseen saada.

Kun siis kaikesta päättäen ritaristo siihen aikaan oli täynnä vireätä taisteluintoa ja valmis laajentamaan valtaansa kauas ulkopuolelle Liivinmaata, tuskin voidaan epäillä, ettei se mielihalulla olisi seurannut paavin viittausta Suomeenkin nähden. Että ritaristo pelosta Tallinnan vuoksi joutuakseen sotaan Tanskan kanssa olisi antanut estää itseänsä jatkamasta voittokulkuaan Suomenlahden toiselle puolelle, ei liioin ole luultavaa, koska se nähtävästi katsoi voivansa hyvinkin tulla tämän vihollisen kanssa toimeen ja tuimasti suuttui suurmestariinsa, kun hän paavin vaatimuksesta luovutti tuon riitakapulan Tanskalle. Voimme siis syystä otaksua, että ritaristo aina siitä asti kuin paavi ensin avasi tämän uuden uran sen toiminnalle ja sittemmin jatkoonsa niinkauan kuin Tuomas piispa hallitsi oli hänen tärkeimpänä tukenaan. Kun nyt Suomen kirkon pahimpina vihollisina tähän aikaan mainitaan olleen juuri karjalaiset, inkerikot ja vatjalaiset, joiden alueille — niinkuin äsken näimme — ritaristo 1230-luvun lopulla levitteli valtaansa, tuntuu hyvin luonnolliselta ajatella, että sen sotatoimet näitä vihollisia vastaan, ainakin osaksi, nimittäin mitä tulee Karjalaan, suoritettiin Suomen puolella ja yhdessä Suomen piispan kanssa.

Joku hämärä muisto ajasta, jolloin Liivinmaan ritaristo on meidänkin maassamme sotia käynyt, näkyy piileytyvän seuraavassa, Sipoon kirkkoherran, pitäjänsä käräjillä v. 1673 esittämässä kertomuksessa pappilansa maiden alkuperästä:

»Den tid härmästare i Lifland hafva rådt och haft välde här i Finland, hafva de låtit sina hästar 24 uti ett följe uti furage, och när de voro komna emellan Sibbo Mårtensby och kyrkan, hafver

5
en häst af dem där brutit benet af sig uti en bro, som en bonde Karvalakki benämnd, boende i Sibbo kyrkoby, hade skolat bygga och vid makt hålla. Denne hästen att betala och sakören erlægga hafver samma bonde intet haft råd och medel att betala. Ty hafver han gått till den prästen, som här då suttit och varit hafver, herr Ingenwald vid namn, och tagit af honom 8 marker Rigiska och satt sina 2 skattmarker jord i underpant. Men efter han hafver varit en barnlös man, och ingen hafver velat inlösa hans ägor, hafver prästen bemälda herr Ingewald brukat och häfdat dem i sin lifstid, men då han hafver än legat på sin sotesäng och skulle dö, hafver han testamenterat samma två skattmarker jord till prästebol, med den kondition, att de, som efter honom till pastoratet skulle komma, skulle hvart år hålla för honom tre själamässor, och skrifvit med sin egen hand detta uti kyrkiones missale.»¹⁾

Kuvaako tämä kertomus vaan myöhempiä tapauksia ajalta, jolloin Sipoo oli läänitetty Paadisten luostarille, missä tapauksessa tuota puhetta sotamestareista saataneen pitää vaan väärälle tolalle joutuneen aateassociationin aiheuttamana lisänä ilman perää todellisuudessa, tai sisältykö tämän kertomuksen kehään, jossa esitetään Liivin sotamestarit retkeilemässä Suomessa, myöskin jonkun vanhemman, ehkä juuri piispa Tuomaan ajan muistoja, emme tällä kertaa käy ratkaisemaan. Tahdomme ainoastaan huomauttaa, että jos edellinen arvelu ehkä tuntuukin luontevamalta, ei puutu syitä, jotka puhuvat jälkimäisenkin mahdollisuuden puolesta.

Kuinka kauan edellä kerrottu Suomen kirkon vasallisuhte paaveihin kesti, siitä ei ole lähempiä tietoja. Niinkuin jo mainittiin meidän maanme ei enää mainita Armaghin arkkipiispan valtakirjassa vuodelta 1246. Paitsi sitä näkyvät paavit vähitellen luopuneen alkuperäisestä tuumastaan, mitä tulee noiden kaukaisien hiippakuntien pidättämiseen pyhän istuimen erikoisalueina. Tallinnan hiippakunta oli jo 1236 annettu takaisin Lundin arkkipiispan metropoliittisikeuden alle. Preussin hiippakunta oli 1245 koroitettu arkkihiippakunnaksi, ja sen piispa 1254 siirretty Riigaan, saaden lähimmät naapuripiispat suffraganeikseen. Nähtävästi olivat paavit huomanneet ettei heidän tuumansa alkuperäisessä muodossaan ollut toteutettavissa ja sen vuoksi vähitellen siitä luopuneet.

¹⁾ Sanojen kirjoitustapa muutettu nykyaikaiseen muotoon.

Omituista on kuitenkin, ettei tuossa kuuluisassa asiakirjassa, joka sisältää Vilhelm Sabinalaisen viimeisen legaattitoimen aikana Ruotsissa 1248 pidetyn Skenningen kokouksen päätökset, puluta sanaakaan Suomen hiippakunnasta, vaikka siinä muutoin mainitaan erikseen kaikki Ruotsin hiippakunnat. Tosin oli Turun piispanistuin, Tuomaan luovuttua, kait silloin vielä avoinna ja kaipasi edustajaa, mutta sen seikan ei olisi pitänyt estää kokousta tekemästä yleisiä päätöksiä tämänkin hiippakunnan suhteen, jos se jo silloin olisi katsottu Sabinan legaattiprovinssiin kuuluvaksi. Mutta kaikessa tapauksessa se nähtävästi juuri tähän aikaan, ehkäpä mainitun legaatin toimestakin ja seurauksena Birger Jaarlin retkestä on jälleen tullut yhdistetyksi Upsalan arkkhiippakuntaan. Siten tämä Suomen kirkolle suunniteltu vasallisuhde paa-veihin, onneksi maallemme, tuli kestäämään verrattain lyhyen ajan.

(Käytettyjä lähteitä, paitsi muita, etupäässä: Bunge, Liv-Est- und Curländisches Urkundenbuch; Potthast, Regesta pontificum romanorum; Hirsch, Scriptorum rerum prussicarum; Seraphim, Geschichte Liv-, Est- und Kurlands; Bååth, Wilhelms af Sabina Svenska legation.)

